

Una actitud canviant davant la mort: una visió arqueològica de les comarques gironines

Si alguna cosa no ha canviat des de l'inici dels temps és la certesa de la mort, de la mateixa manera que és certa la vida. La documentació arqueològica d'espais sepulcrales i de les seves restes construeix de mica en mica un panorama en què són perceptibles els gestos rituals i es reflecteix el sistema de creences de cada moment.

Text > BIBIANA AGUSTÍ

El lloc de dipòsit dels cadàvers ha estat sempre una elecció particular. Coves, balmes o cavitats entre blocs de roca, a la vora dels camins o enmig del bosc, van ser els primers llocs aprofitats per dipositar els cossos inerts de les persones estimades. Només cal imaginar la sensació de protecció que ofereix una cambra que queda aïllada de les inclemències atmosfèriques i de la intervenció dels grans animals per entendre que era un factor decisiu en la tria. Així, les cambres càrstiques del massís del Montgrí i de les vores del Llierca, el Serinyadell i de Martís; de les parets rocoses del torrent dels Llorers o el de l'Estremera; la riera d'Oix, la Llémna i el riu Brugent, les esquerdes de les vores del Ter o el Freser van ser els llocs sepulcrales durant els darrers mil·lennis de la prehistòria. En el primer moment del neolític i fins al calcolític també es van practicar petites fosses d'enterrament a les planes al·luvials del Ter (Sant Julià de Ramis, puig d'en Roca) i el Fluvià (Creixell, Llampaias).

El cos del difunt es col·locava sobre el sòl, normalment arraulit dins un embolcall de pell o de tela amb el qual es traslladava des del seu lloc d'habitatge. S'acompanyava d'objectes personals,

>> Denes de collaret de variscita trobades al dolmen del Turó de Sant Dalmau (Palol de Revardit, Pla de l'Estany) de finals del tercer mil·lenni a. de la n. e. (Foto: ARXIU FOTOGRÀFIC DEL MUSEU ARQUEOLÒGIC DE BANYOLES)

com ara braçalets o penjolls de petxina, pedra o d'os, i d'ofrenes de caràcter simbòlic que li havien de ser útils en el més enllà. La repetició d'aquest gest exigia una endreça recurrent dels vells dipòsits per fer-ne de nous, i moltes restes esquelètiques quedaven arraconades a les vores o al fons de les cavitats. De vegades utilitzaven brases enceses per netejar, ampliar i purificar l'espai, i això també afectava les restes humanes, que quedaven carbonitzades en el procés. En els territoris amb disponibilitat de

grans blocs de roca, el fenomen de la construcció de tombes visibles des de lluny, conegut com a *megalitisme*, va ocupar des del quart fins al segon mil·lenni a. de la n. e. ('abans de la nostra era'). Se'n coneixen des de les Alberes i la serra de Rodes, la conca mitjana de la Muga i el cap de Creus fins a la serra de Cadiretes i les Gavarres. L'exigència d'una projecció i coordinació de treball en equip reflecteix un ideari col·lectiu concret i una societat que disposava de la tecnologia per desplaçar grans lloses,

>> Punta de fletxa d'os d'animal trobada a la cova de les Encantades de Martís (Espolla, Pla de l'Estany) de finals del tercer mil·lenni a. de la n. e. o inicis del segon. (Foto: ARXIU FOTOGRÀFIC DEL MUSEU ARQUEOLÒGIC DE BANYOLES)

i que preveia la utilització d'aquests sepulcres durant un període llarg de temps. Normalment, aquestes estructures es cobrien de sediment, s'hi formaven grans túmuls i s'hi reservava un accés practicable per a moltes inhumacions.

Una transformació cultural important va tenir lloc entorn del canvi de mil·lenni a. de la n. e., és a dir, cap a l'any 1000 a. de la n. e. Amb grups de població que es van anar desplaçant a la Península des del centre d'Europa per mitjà de les xarxes d'intercanvi de productes i d'idees, una nova tendèn-

cia ritual basada en la cremació dels cossos dels difunts s'imposà en poques dècades. Alguns llocs funeraris tradicionals s'hi van adaptar (cova de les Encantades de Martís, Vilanera) i es continuaren utilitzant fins a l'edat del ferro. Altres espais van ser d'ús nou, com la necròpolis de Can Bech de Baix a Agullana i la del Pi de la Lliura a Vidreres, o la del Puig de Serra de Daró. Les tombes s'organitzaven en grups familiars en espais propers als poblats, com és el cas de Can Barraca de Besalú, prop de Can Xac, o el Puig de Serra, prop d'Ullastret. El cos del difunt es cremava sencer sobre una pira de llenya en el mateix espai

La mort irreparable els sotjava a qualsevol edat i en qualsevol estament, com un fet del qual tothom era conscient i que s'afrontava, senzillament, com a part de la vida. La mort simple, quotidiana i familiar d'abans s'ha transformat en un concepte que es pretén allunyar, retardar, eludir, amagar i disfressar.

>> Fíbula de bronze i plata trobada al Puig de Serra (Serra de Daró, Baix Empordà) dels segles v-iv a. de la n. e. (Foto: ARXIU FOTOGRÀFIC DEL MUSEU D'ARQUEOLOGIA DE CATALUNYA-ULLASTRET)

d'enterrament. Es conduïa el procés de manera que el cadàver quedava reduït a petites estelles calcinades. Un cop freda la pira, se'n recollien els fragments més significatius i s'introduïen en un recipient ceràmic (més tard de vidre) que, al seu torn, es col·locava en una cavitat excavada a terra, que es convertia aleshores en la cambra funerària.

La romanització del nord-est de la Península es percep des de les necròpolis de l'entorn de Roses i Empúries. Tant la ubicació geogràfica com l'organització espacial permeten establir una relació directa amb la situació dels nuclis habitats, ciutats, *vicus*, *mansiones* o vil·les. I, seguint la tradició romana, els cementiris es creen fora dels nuclis urbans (*pomerium*) per evitar la proximitat amb els cadàvers, que es consideraven quelcom negatiu i dels quals només calia mantenir-ne el record. Per aquesta mateixa raó es localitzen a prop de camins i vies i, en conseqüència, de cursos d'aigua i deus. I perquè hi ha, a més, una intenció claríssima de visualitzar la tomba des de l'exterior, sovint s'assenyala amb una tègula vertical o amb un túmul de pedres o de morter, que es coneix com a *cupa*, i que és una referència per a la memòria col·lectiva i alhora una protecció contra noves estructures d'inhumació.

La tendència a dipositar els cadàvers fixats amb un embolcall tèxtil, en decúbit dorsal; a orientar les tombes a l'eix oest-est i a situar-ne la capçalera a l'oest esdevé una constant. La presència de llànties, restes alimentàries, contenidors ceràmics o de vidre, ungüentaris o monedes, porta sempre implícit un significat cultural, d'ofrena simbòlica.

A la vora esquerra del Ter i al nord de la ciutat de Gerunda, dues necròpolis expliquen una manera diferent de preparar el viatge cap a l'eternitat. D'una banda, el Pla de l'Horta (segles II-V de la nostra era) posa de manifest una manera clàssica d'organitzar l'espai, amb tombes individuals, sovint de tègules, al voltant d'una altra de preeminent. En el nivell d'època visigoda, les tombes revestides de lloses de pedra i la presència d'objectes d'indumentària personal i d'acompanyament funerari marquen la diferència del nivell romà, amb un conjunt de monedes baix-imperials, dos ganivets de ferro i un conjunt extraordinari de sivelles i fíbules de bronze del segle VI. Un segle més tard i una mica més al nord, una àm-

plia terrassa a les Goges va acollir fins a dues-centes vuit tombes, organitzades en filades al voltant d'una primera agrupació al centre de l'espai funerari. Entre els pocs objectes culturals destaquen dos trients del segle VII (amb el nom del rei Khindasvint i de la ciutat de Tarraco a la cara i a la creu); dos anells de bronze (un d'infantil i l'altre femení), un amb una decoració incisa d'un animal fantàstic, i unes denes de collaret de pasta de vidre. Una de les monedes estava perforada i formava part del collaret al voltant del coll d'un esquelet femení. Fora de les muralles de la ciutat, les inhumacions islàmiques (segle VIII) del barri de Sant Pere de Galligants van posar en evidència la convivència de grups culturals islàmics i cristians, de procedència ètnica africana i asiàtica determinada amb proves genètiques.

La reorganització dels bisbats catalans a final del segle VIII va contribuir a la generalització del cristianisme com a religió, com a sistema d'idees i de comportament, i va transformar també el model dels espais funeraris, des d'una primera voluntat de romandre a la vora de les tombes dels màrtirs fins a anar-se organitzant en espais entorn del temple a les parròquies i en àrees específiques en els conjunts monàstics, i es va cedir així a l'increment del control de l'església i es van anar esborrant progressivament molts dels gestos funeraris pagans. El concepte de la

>> Urna d'incineració de vidre bufat d'Empúries, datada del segle I. (Foto: ARXIU FOTOGRÀFIC MUSEU D'ARQUEOLOGIA DE CATALUNYA-GIRONA. S. COMALAT.)

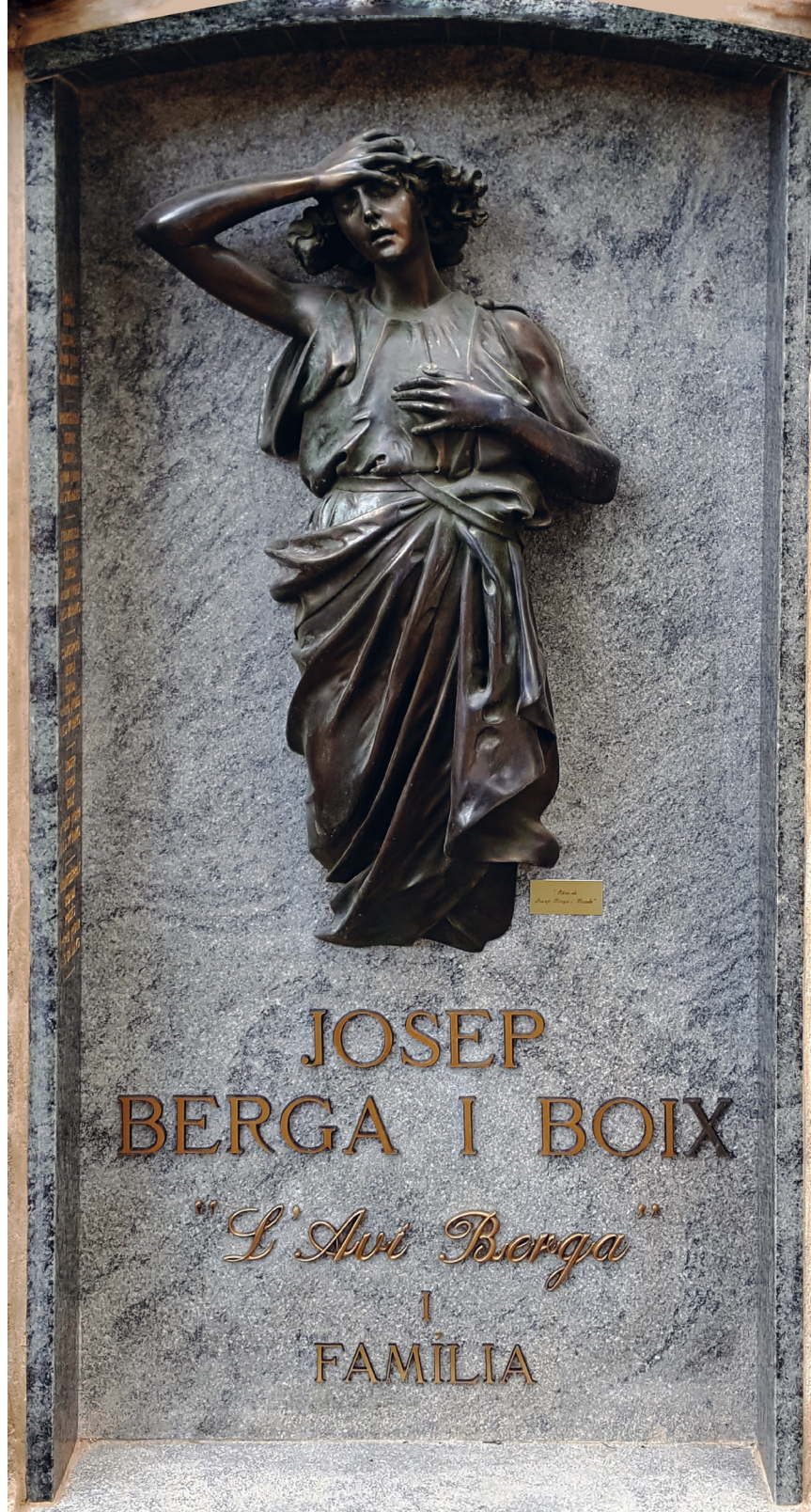

>> Fíbula d'arc de bronze i ferro elaborada amb la tècnica de fosa i punxó trobada al Pla de l'Horta (Sarrià de Ter, Gironès) i datada del segle VI. (Foto: ARXIU FOTOGRÀFIC MUSEU D'ARQUEOLOGIA DE CATALUNYA-GIRONA)

resurrecció o perllongament de la vida vinculada a la mort cristiana va suposar un tipus d'enterrament completament auster, despullat d'objectes personals. Tanmateix, les primeres atencions del cadàver estaven en mans de les famílies, normalment de les dones, que practicaven la neteja ritual, l'aplicació d'olis i l'embolcall del cos en el llençol o en el sudari, tal com havien après de les seves mares. I durant aquestes manobres podien fer algunes transgressions i incorporar algun recipient, aliment o objecte carregat de simbolisme al paquet funerari. En el cas de personatges destacats, es recorria a dipòsits secundaris en urnes i mausoleus, de caràcter solemne, i a incorporar-hi escultures de jacents. Les dels comtes d'Empúries, a la basílica de Santa Maria de Castelló, constitueixen una font d'informació extraordinària sobre l'aspecte del difunt, la seva roba i els seus atributs.

Normalment, la comunitat jueva de les viles i ciutats disposava d'un espai diferenciats i allunyat de la població per fer els seus dipòsits funeraris. El tractament del cadàver era molt estricte, atesa la impuresa que la mort representava, i s'exigia un procés ràpid, amb manobres destinades a alliberar l'ànima, més enllà de la simple neteja corporal. També calia accelerar la sepultura en una fossa a terra i amb el cos del difunt orientat cap a Jerusalem, assenyalant l'indret amb una pedra sepulcral, de vegades inscrita. A les comarques gironines només ha estat documentat arqueològicament el Bou d'Or, al vessant oest de la muntanya de Montjuïc.

En l'exercici de la memòria del difunt, les pregàries, misses, bones obres i donacions obtenien indulgències en sufragi de les penes del purgatori. Les comunitats religioses tenien a càrrec seu els espais cementirials i n'obtenien beneficis econòmics. Mentre que els monestirs disposaven de cementiris només vinculats a la seva comunitat i a l'elit segle, els cementiris parroquials, en contrast, eren espais d'inhumació destinats a tota la parròquia. Aquests van esdevenir uns llocs molt concorreguts, perfectament integrats en la xarxa urbana de les viles fins a finals de l'època moderna. La identificació de cada dipòsit sepulcral amb una làpida, creu o estela on constava el nom del difunt i la data de la seva mort (el que es coneix com a *epitafi*) servia per fer-ne memòria en passar-hi pel davant i dedicar-li una oració.

>> Làpida funerària del pintor Josep Berga i Boix, obra del seu fill Josep Berga i Boada, feta de bronze fos i datada del segle xx, al cementiri d'Olot. (Foto: COMMONS WIKIMEDIA)

El creixement demogràfic del segle XVIII va representar la saturació dels cementiris en moltes aglomeracions urbanes, sovint emmurallades. Cedint a les pressions higienistes de l'àmbit mèdic, diferents governs europeus van prohibir els enterraments dins les poblacions i es van fer edictes per construir cementiris fora de les viles. Molts d'aquests cementiris municipals han esdevingut espais d'una gran bellesa, perquè reflecteixen el moment que es

van construir i tota l'evolució històrica de la població, marcada pel component demogràfic i social, i aportacions artístiques molt rellevants. Pensem només en Lloret de Mar, l'Escala, Olot o Sant Feliu de Guíxols, on la ubicació i l'organització espacial ja són per si sols un motiu de visita, mentre que el passeig reposat per les seves vies aporta tanta quantitat d'informació i d'estímul que ens ajuda a entendre la visió de la mort dels nostres avantpassats més propers.